द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
शैक्षिक योजना र व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
ज्ञानेन्द्रप्रसाद भट्टराई
त्रि.वि. दर्ता नं. ०३६-००१५०६
परीक्षा रोल नं. २१४०४४८
क्याम्पस रोल नं. ३६८

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर मोरङ

२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तरगत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थपन (EPM) विषयमा स्नातकात्तर तहका विद्यार्थी श्री ज्ञानेन्द्र प्रसाद भट्टराईद्वारा प्रस्तुत द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष निर्देशनमा तयार भएको हो। प्रस्तुत शोध अध्ययनप्रति म पूर्ण सन्तुष्ट छु। शोधार्थी ज्ञानेन्द्रपासाद भट्टराईको सफलताको कामना गर्दै यो शोधपत्र आवश्यक मुल्यांकनको लागि सिफारिस गर्दछु।

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकायअन्तरगत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङको एम.एड. द्वितीय वर्षका विद्यार्थी ज्ञानेन्द्रप्रसाद भट्टराईले शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तरगत एम.एड. तहको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएका द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका शीर्षकको शोधपत्र निम्न अनुसार मुल्याङ्क गरी स्वीकृत गरिएका छ।

शोध मुल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम, थर	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	....
२.	भमेजराज घिमिरे	शोध निर्देशक	....
३.	....	वाह्य परीक्षक	....

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तरगत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शैक्षिक योजना तथा वयवसथापन विषयको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने प्रयोजनका लागि द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पारिएको हो। शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोध कार्य गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

शोध कार्यको प्रस्तवना देखि शोधपत्रको अन्तिम लेखाई सम्म आवश्यक सुझाव, सल्लाह, निर्देशन तथा प्रोत्साहन प्रदान गर्नुहुने आदारणीय गुरुज्युहरू विभागीय प्रमुख श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ तथा शोध निर्देशक श्री भोजराज घिमिरेज्युप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

शोध कार्यको क्रममा तथ्यांक संकनमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने सम्बन्धित विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष, अभिभावक, विद्यार्थी तथा संवद्ध सबैमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

शोधपत्र कम्प्युटर टाइप गरी आवश्यक साजसज्जा दिएर सहयोग गर्नुहुने श्री कृष्णउदाशीलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु।

ज्ञानेन्द्रप्रसाद भट्टराई
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
इन्द्रपुर-४, मोरङ

शोध सार

यो शोधपत्र द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका शीर्षकमा विश्लेषण गरी तयार गरिएको छ। यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्यहरूमा विद्यालयमा हुने द्वन्द्व र त्यसको व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिकाको लेखाजोजा, त्यसले सिकाइमा पारेको प्रभाव द्वन्द्व व्यवस्थापनका समस्यहरू, कारणहरू र त्यको निराकरणका उपाएहरूको पहिचान गरी विश्लेषण गरी प्रस्तुत गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययानलाई प्रष्ट गर्न विभिन्न अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू निर्माण गरी सोही प्रश्नहरूमा अध्ययनलाई केन्द्रित गरिएको छ। यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षले वास्तविक अवस्थाको जानकारी हुने शैक्षिक सुधारका उपायहरू अपनाउने सरमेकार वालहरूलाई महत्वपूर्ण आधार प्रदान गर्ने शैक्षि याजनाकारहरूलाई विद्यालयमा हुने द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्न आधार निर्माण गर्ने कार्यमा महत्वपूण सहयोग प्रदान गर्नुका साथै भविष्यमा यस विषयमा थप निर्माण गर्ने आधार प्रदान गर्ने भविष्यमा पनि यस विषयमा थप जानकारी लिन चाहने व्यक्तिहरूलाई आवश्यक सहयोग पुग्ने भएकोले यो अध्ययन औचित्यपूर्ण ठानिएको छ।

अध्ययनलाई मोरङ जिल्लाको इटहरा गा.वि.स. अन्तरगतका १० वटा सामुदायिक विद्यालयहरू मध्ये तीनवटा विद्यालयहरूलाई अध्ययनमा सिमित गरिएको छ। अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका अन्तरगत कार्लमार्क्सको वर्ग संघर्ष र अन्तरविरोधको सिद्धान्त इल्टन माओको मनव सम्बन्ध विकासको सिद्धान्तलाई आवद्ध गरी अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ भने सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनको रुपमा शिक्षा विभागद्वारा गरिएको अध्ययन, शिक्षाको शैक्षिक पत्रिका शिक्षा विभागद्वारा अनुसन्धान गरिएका सम्बन्धित लेख रचनाहरू, पत्रपत्रिका, पुस्तक, शोधपत्र आदिको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ। अधययन द्वन्द्व व्यवस्थापनको गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै पक्षमा केन्द्रित छ।

अध्ययनमा प्राथमिक स्रोतका रुपमा प्रश्नावली, अन्तवार्ता सूची, विद्यालय सर्वेक्षण फारम, अभिलेख अध्ययन जस्ता साधनको प्रयोग गरिएको छ भने द्वितीय स्रोतको रुपमा विद्यालयको शैक्षि तथ्याङ्क, शैक्षि बुलेटिन, योजनाहरू, पत्रपत्रिका, प्रतिबेदन, पुस्तक, लेख रचना शोधपत्र आदिको माध्यमबाट तथ्यांक संकलन गरिएको छ। अध्ययनमा उत्तरदाताहरूको रुपमा प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थी, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षहरू रहेका छन्। अध्ययनका क्रममा संकलित तथ्याङ्कहरूलाई उद्देश्यका आधारमा वर्गीकरण गरी विभिन्न तालिकाहरूमा प्रस्तुत गरिएकोछ

अध्ययनको व्याख्या विश्लेषणबाट प्राप्त नतिजा अनुसार विद्यालयमा हुने द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्न उचित छात्रवृति पुरस्कार र अन्य सहयोग विद्यार्थीहरूमा पुऱ्याउने, भर्नादर बढाउने कक्षा छोड्ने दर घटाउने, सिकाए उपलब्धीमा सुधार ल्याउने कुराले प्रयाप्त मात्रामा प्रभाव पारेको पाइयो।

यस अध्ययनको विश्लेषणबाट विद्यालयमा निरन्तर द्वन्द्व भइरहन्छ तर समयमै उचित व्यवस्थापन प्र.अ.ले नै गर्नु पर्छ। द्वन्द्व अर्थिक कारणबाट पनि हुने गर्दछ। न्यून आर्थिक अवस्था हुनु, अभिभावकले आफना छोराछोरीको पढाईप्रति चासो नदिनु आदि समस्या रहेको अध्ययनले देखाएको छ।

यस अध्ययनले विद्यालयमा हुने द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका बारे केन्द्रिय तह देखि कार्यन्वयत तहसम्म सुधारको खाँचो देखिएको छ। विद्यालयमा साजिक स्तरिकरण, मानवीय व्यवस्थापन, संगठनात्मक वातावरण, सिमित साधान र स्रोतको प्रयोग, भौतिक व्यवस्थापन, विद्यार्थी नियमितता, निरिक्षण तथा अनुगमन, विद्यर्थी मूल्याङ्कन र व्यवस्थापन, आचासंहिताको पालन, छात्रवृति, पुरस्कार र अन्य सहयोगमा पारदर्शीता व्यवस्थापन समितिको छनौट, कार्यदक्षताको आधारमा गरी द्वन्द्व कम गर्न सकिन्छ। यी सबै कुरालाई केन्द्रिय तहदेखि स्थानीय तहसम्मका अधिकाीहरूले कार्यन्वयन गर्नुपर्ने र द्वन्द्वलाई व्यवस्थापन गनुपर्ने कुरा यस अध्ययनले सिफारिस गरेकोछ।

विषय सूची

पचिच्छेद एक : परिचय

१.१	पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनकोऔचित्य	४
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.५	अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	५
१.६	अध्ययनको परिसीमा	५

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका

२.१	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	६
२.२	अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका	७

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधी

३.१	अनुसन्धानात्मक ढाँचा	९
३.२	जनसंख्या	९
३.३	नमुनाको छनौट विधी	९
३.४	नमुना छनौट आधार	९
३.५	अनुसन्धानका साधन	९
३.६	तथ्याङ्कका स्रोतहरू	९
३.७	तथ्याङ्क संकलन प्रकृया	१०
३.८	तथ्याङ्क विश्लेषण प्रकृया	१०

परिच्छेद चार : तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

४.१	विद्यालयमा हुने द्वन्द्वको अवस्था	११
४.१.१	द्वन्द्वका कारणले विद्यार्थी भर्ना र कक्षा छाड्ने स्थिति	११
	४.१.२ सामाजिक स्तरिकरणबाट द्वन्द्व	१२
	४.१.३ विद्यार्थी सिकाई उपलब्धि र द्वन्द्व	१३
४.२	विद्यालयमा हुने द्वन्द्वको कारण	१४
	४.२.१ मानवीय व्यवस्था	१४
	४.२.२ संगठनात्मक वातावरण	१५
	४.२.३ सिमित स्रोत साधन	१६
	४.२.४ भौतिक व्यवस्थापन	१७
	४.२.५ योजना निर्माण र व्यवस्थापन	१८
	४.२.६ विद्यार्थी नियमितता र व्यवस्थपन	१९
	४.२.७ निरीक्षण तथा अनुगमन व्यवस्थापन	१९

४.२.८ विद्यार्थी मूल्याङ्कन व्यवस्थापन २०
४.२.९ आचारसंहिता व्यवस्थापन २१
४.२.१० छात्रवृति, पुरस्कार तथा अन्य सहयोग व्यवस्थापन २२
४.३ द्वन्द्व व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका २३
४.४ विद्यालयमा हुने द्वन्द्व व्यवस्थथापनका समस्या २५

परिच्छेद पाँच : प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ती २८
५.२ निष्कर्ष २८
५.३ सुझावहरू २९
सन्दर्भसामग्री
अनुसूचीहरू